

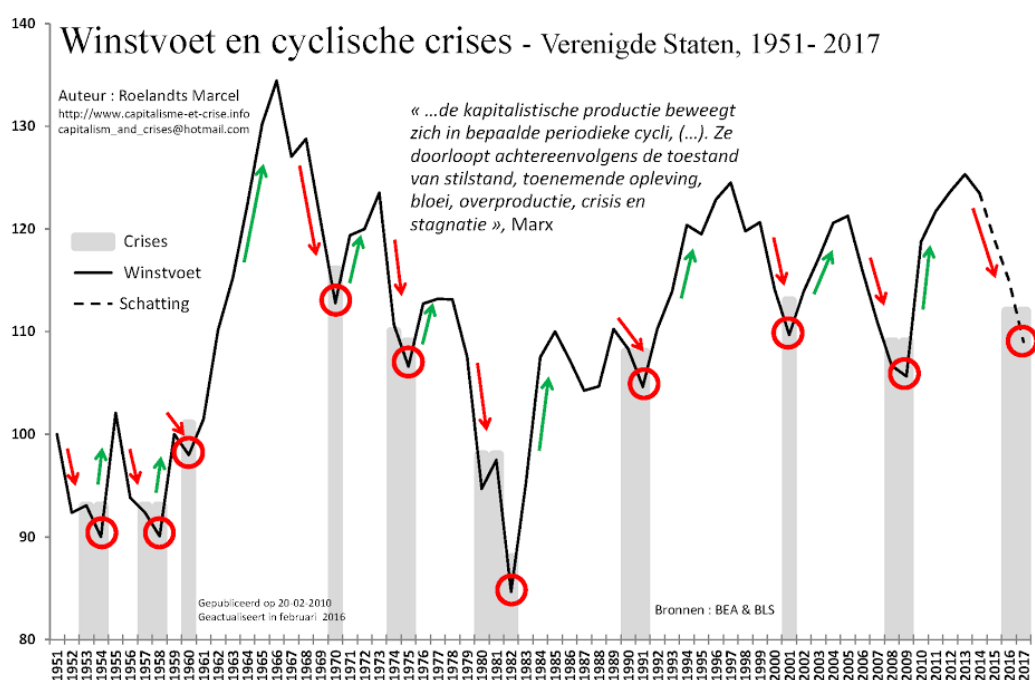
Een marxistische analyse van de komende crisis

Versie 03/04/2016, afkomstig van <http://www.capitalisme-et-crise.info/>

Samenvatting: Onze analyse wijst op de zeer sterke samenhang tussen de ontwikkeling van de winstvoet en economische crises. Ze stelt dat de winstvoet de voorwaarden vormt voor zowel de productie als voor de realisatie van waarde en pleit voor een multifactoriële visie op de crises. Voortbouwend op dit theoretische kader, onderzoeken we vervolgens de structurele en conjuncturele componenten van de komende crisis en besluiten we met het bespreken van haar mogelijke uitkomsten.

Winstvoet en cyclische crises

Grafiek n°1: Winstvoet en cyclische crises –Verenigde Staten, 1951-2017¹

¹ Deze grafiek is afkomstig van onze website Kapitalisme en Economische Crisis: <http://www.capitalism-and-crisis.info/nl/Welkom/Nieuw>. De lezer treft daar ook de gevolgde methode aan. De winstvoet is bewerkt tot een index (1951 = 100). Een waarde van 134 in 1966 betekent dat deze op dat moment 34% hoger was dan in 1951, terwijl een waarde van 85 in 1982 betekent dat deze 15% lager was dan in 1951. De grijze kolommen geven de jaren van economische crisis aan die officieel als zodanig zijn erkend; hun hoogte heeft dus geen bijzondere betekenis.

Inhoudsopgave

Deel I Een multifactoriële verklaring van de crises

- Winstvoet en cyclische crises 1
- Wat is de winstvoet? 5
- Determinanten van de winstvoet en de geschiedenis van de economische crises 8
- Crisistheorieën en reformisme 13

Deel II De komende crisis

- De determinanten van de winstvoet en de komende crisis 16
- De context van de volgende crisis 18
- Waarom dit onvermogen om de economie te doen heropleven? 24
- De volgende *crash*, waar en wanneer? 29
- En morgen? 30
- Bibliografie 33

Het behalen van winst is het doel en de motor van elke investering in de kapitalistische economie: een kapitaalleverancier zal slechts dan investeren als hij verwacht dat deze investering een voldoende winstmassa en een voldoende winstpercentage zal opleveren: "*De winstvoet is de drijvende kracht in de kapitalistische productie en er wordt alleen geproduceerd als er met winst kan worden geproduceerd. [...] voor zover de mate van verwezenlijking van het totale kapitaal, de winstvoet, de prikkel is van de kapitalistische productie (zoals het aanwenden van het kapitaal het enige doel is) ...*"². De winstvoet meet op de ene of andere manier de uiteindelijke winstgevendheid van de kapitalistische economie omdat hij verslag doet van de behaalde opbrengsten van de gedane investering. Marx berekent de winstvoet door de verkregen meerwaarde te delen door het totale geïnvesteerde kapitaal³. Als de winstvoet stijgt (pijlen naar boven in grafiek no. 1), gaan de zaken goed, wanneer de winstvoet afneemt (pijlen naar beneden), gaan de zaken achteruit, en wanneer de winstvoet het dieptepunt (cirkels) heeft bereikt van een dalende en stijgende cyclus, breekt de crisis uit (verticale grijze lijnen).

Dit laatste zal tot gevolg hebben het verzwaren van de arbeidsomstandigheden van de werknemers en het verlagen van de waarde van alle bij productieve activiteit betrokken elementen: de lonen worden lager als gevolg van de stijgende werkloosheid en de 'kapitaal-machine' (of constante kapitaal) wordt minder waard als resultaat van de faillissementen, liquidaties of onverkochte waren. Met andere woorden, door het verhogen van de teller van de winstvoet (de winst die voortvloeit uit de uitbuiting van de werknemers) en het verminderen van de noemer (waardedaling van machines en dalende lonen), maakt de crisis een verhoging van de

² Marx *Het Kapitaal*, Boek 3, Hoofdstuk 15.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1894/kapitaal-3/15.htm>

³ In alledaagse taal: winst / totale kapitaal = winst / (lonen + kapitaal in machines) of, in marxistische termen: meerwaarde / (variabel kapitaal + constant kapitaal).

winstvoet mogelijk. Een nieuwe productiecycclus kan dan op gang komen tot de volgende crisis en ga zo maar door: "*De ingetreden hapering van de productie zal een latere expansie van de productie voorbereiden – binnen de kapitalistische grenzen. En zo zou de cyclus opnieuw hernemen. Een deel van het kapitaal, dat door de stagnatie minder waard was geworden, zou de oude waarde herwinnen. Voor het overige zou met verruimde productievoorwaarden, met een grotere markt en met meer productiekracht, dezelfde gebrekkige cyclus worden hernomen.*"⁴ Het interne mechanisme van de crisis scheidt op deze wijze zelf de voorwaarden voor een "*grotere markt*", "*meer productiekracht*" en een "*verhoogde productie*."

Dit is precies wat we zien in grafiek no.1 hierboven waarin elke crisis opkomt na een cyclus van stijgende en dalende winstvoet. Daarom kan worden aangenomen dat de neergang van de winstvoet sinds 2013 de volgende crisis aankondigt⁵. Deze uit zichzelf op gang komende ademhaling van productieve activiteit, afgewisseld met periodieke crises, vormt één van de mooiste bevestigingen van de analyse die Marx heeft gemaakt uitgaande van zijn empirische waarnemingen en zijn theoretisch werk. Engels heeft dit als volgt samengevat in de *Anti Dühring*⁶: "*Inderdaad, sinds 1825, toen de eerste algemene crisis uitbrak, geraken de gehele industrie en handelswereld, de productie en de circulatie van alle beschaafde volken en hun meer of minder barbaarse aanhangsels zo ongeveer **iedere tien jaar** eenmaal uit hun voegen. Het verkeer stopt, de markten zijn overvuld, producten blijven liggen, even talrijk als onverkoopbaar, het baar geld wordt onzichtbaar, het krediet verdwijnt, de fabrieken staan stil, de arbeidende massa krijgt gebrek aan levensmiddelen, omdat zij te veel levensmiddelen hebben geproduceerd. Het ene bankroet volgt het andere, de ene gedwongen verkoop de andere. Jarenlang duurt de stremming, productiekrachten zowel als producten worden **op grote schaal verspild en vernield** totdat de opgestapelde warenmassa met groter of kleiner **waardeverlies** eindelijk afvloeien, totdat productie en ruil geleidelijk weer op gang komen. Geleidelijk wordt de gang sneller, geraakt in draf, de industriële draf gaat over in galop en deze wordt weer tot het teugelloze rennen van een volslagen steeplechase [Steeplechase — wedren met hindernissen. — Red.] van industrie, handel, krediet en speculatie, om eindelijk na de meest halsbrekende sprongen weer terecht te komen*

⁴ Marx *Het Kapitaal*, boek 3, Hoofdstuk 15.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1894/kapitaal-3/15.htm>

⁵ We hebben hier het voorbeeld van de Verenigde Staten aangehouden, omdat - ondanks het krachtsverlies sinds de jaren 1970 - dit land al meer dan een eeuw de overheersende economie in de wereld is gebleven, en als zodanig, vaak de plaats is waar internationale crises uitbreken (denk aan die van 1929 of de vorige, de subprime-crisis van 2008-09). Op enkele uitzonderingen na, zoals India en China, waarop we later terug zullen komen, omdat we hier nu helaas niet verder op in kunnen gaan, zijn de in dit document beschreven ontwikkelingen geldig voor het grootste deel van de wereldeconomie.

⁶ Dit boek op naam van Engels, is in werkelijkheid ontworpen, besproken en geschreven samen met Marx: "*... de hier ontwikkelde beschouwingwijze voor verreweg het grootste deel door Marx gefundeerd en ontwikkeld is en slechts voor het kleinste deel door mij, sprak het voor ons vanzelf dat dit geschrift niet zonder zijn voorkennis tot stand kwam. Ik heb hem het gehele handschrift vóór de druk voorgelezen en het tiende hoofdstuk van de afdeling over economie (Uit de kritische geschiedenis) is door Marx geschreven.*" Engels' voorwoord bij de tweede editie, Engels *Anti-Dühring - De heer Eugen Dührings omwenteling van de wetenschap*, Uitgeverij Progres, Moskou 1978, blz. 9/10.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1877/anti-duhring/voorwoord.htm>

*in — de greppel van de krach. En zo steeds weer opnieuw. Dat hebben wij nu sinds 1825 al vijf volle malen beleefd en wij beleven het op dit ogenblik (1877) voor de zesde keer.”*⁷

De relevantie van deze analyse blijkt niet alleen uit al de cyclische crises die sinds de Tweede Wereldoorlog hebben plaatsgevonden, zoals blijkt uit onze grafiek hierboven, maar meer in het algemeen door de vierentwintig crises die het kapitalisme heeft gekend in bijna twee eeuwen⁸, als we 1825 aanhouden als de eerste algemene crisis van het kapitalisme: “... het feit dat pas met de crisis van 1825 de periodieke kringloop van haar moderne ontwikkeling een aanvang nam.”⁹ Dit geeft ons een gemiddelde cyclus van acht jaar tussen elke crisis. Aangezien de vorige crisis plaatsvond in 2008-09, zal de volgende zich waarschijnlijk dit jaar of volgend jaar ten volle manifesteren.

Het cyclische karakter van de kapitaalaccumulatie en de crises gedurende twee eeuwen, en de perfecte overeenstemming tussen de ontwikkeling van de winstvoet en het uitbarsten van de crisis, zou diegenen op zijn minst tot gespreksstof moeten dienen, die zich nog beroepen op de luxemburgistische analyse die - ondanks het ontbreken van een dergelijk bewijs, stelt dat “*De formulering van de kringloop van de moderne kapitalistische industrie als een tienjarige cyclus was bij Marx en Engels in de zestiger en zeventiger jaren een eenvoudige constatering van de feiten, die bij hen niet op de een of andere natuurwet, maar op een rij bepaalde historische omstandigheden berustte [...] Dat die internationale crises zich juist om de tien jaar herhaalden, is op zich een puur extern, toevallig verschijnsel.*”¹⁰ en “*Hoe dan ook, deze troost verdampt helaas door één enkele zin van Marx, namelijk waar hij er op wijst 'dat voor grote kapitalen de dalende winstvoet gecompenseerd wordt door de massa'. De ondergang van het kapitalisme door de daling van de winstvoet kan aldus nog duren tot Sint Juttemis.*”¹¹ Dat het kapitalisme in twee eeuwen vierentwintig internationale crises heeft gekend die zo nauw samenhangen met veranderingen in de winstvoet, is niet “*een puur extern, toevallig verschijnsel*”, temeer daar deze correlatie precies op alle punten overeenkomt met de analyse door Marx in *Het Kapitaal*. Daarentegen zijn de speculaties van Luxemburg over de compensatie van de dalende winstvoet door de massa van de winst voor de grote kapitalisten nauwelijks bevestigd.

⁷ Engels *Anti-Dühring - De heer Eugen Dührings omwenteling van de wetenschap*, Uitgeverij Progress, Moskou 1978, blz. 325/326.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1877/anti-duhring/26.htm>

⁸ 1825, 1836-39, 1847-48, 1857, 1864-66, 1873, 1882-84, 1890-93, 1900-03, 1907, 1911-13, 1918-21 (23 etc.), 1929-32, 1937-38, 1948-49, 1952-54, 1957-58, 1966-67, 1970-71, 1974-75, 1980-82, 1990-91, 2001, 2008-09.

⁹ Marx *Het Kapitaal* Boek I, voorwoord bij de tweede druk.

https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1867/kapitaal/het_kapitaal.pdf

¹⁰ Rosa Luxemburg *Hervorming of revolutie?* Amsterdam 2006, blz. 53 en 54. Zie ook *Sozialreform oder Revolution?* of

<https://www.marxists.org/deutsch/archiv/luxemburg/1899/sozrefrev/kap1-2.htm>

¹¹ Rosa Luxemburg *Die Akkumulation des Kapitals oder Was die Epigonen aus der Marxschen Theorie gemacht haben - Eine Antikritik* in *Gesammelte Werke Band 5*, Berlin 1975, blz. 446 voetnoot.

Wat is de winstvoet?

Om te kunnen marcheren, moet het kapitalisme op twee benen lopen, dat van de productie (aanbod) en dat van de verkoop (vraag). Dat wil zeggen, een winstgevend aanbod (met een bevredigende winstvoet) op de markt brengen en het genereren van een voldoende koopkrachtige vraag om de geproduceerde goederen te verkopen. Maar veel marxisten minimaliseren vaak het probleem van de winstvoet tot het ene aspect van de problemen in de productie, namelijk het onttrekken van voldoende meerarbeid voor een gegeven kapitaal.

In feite is de winstvoet een samengestelde variabele (geanalyseerd in deel III van *Het Kapitaal* over het totaalproces van de kapitalistische productie), die zowel de dynamiek als de tegenstrijdigheden van het productieproces en het circulatieproces van het kapitaal tot uitdrukking brengt (geanalyseerd in respectievelijk de delen I en II van *Het Kapitaal*). Omdat de ontwikkeling van de winstvoet evenzeer afhankelijk is van de efficiëntie van het kapitaal (de noemer), als van de samenstelling van de jaarlijks geproduceerde waarde (het percentage van de meerwaarde in de teller), meet de winstvoet zowel het vermogen van het kapitaal om de winstgevendheid te waarborgen als de juistheid van de loonkosten van de productie. Het is dan ook onterecht om aan één van deze twee aspecten van het accumulatieproces (productie of omzet) voorkeur te geven, ofwel om de één te zien als strikt afhankelijk van de ander. "*Omdat markt en productie in werkelijkheid van elkaar **onafhankelijke** factoren zijn, komt de uitbreiding van de één niet noodzakelijkerwijze overeen met de groei van de ander.*"¹² Of, weer anders: "*De voorwaarden van de directe uitbuiting en de realisatie ervan **zijn niet identiek**. Ze vallen niet alleen uit elkaar volgens tijd en plaats, maar ook **theoretisch**.*"¹³ Met andere woorden, de omvang van de markten die vereist voor de afzet van de productie, is niet uitsluitend afhankelijk van de dynamiek van de uitbreiding van de productie. "*Als daarom wordt toegegeven dat de markt noodzakelijkerwijs moet groeien om geen overproductie te laten plaatsvinden, dan moet men ook erkennen dat er overproductie kan zijn, want het is dan mogelijk - aangezien markt en productie onverschillig tegenover elkaar staan - dat de expansie van één niet overeenstemt met de uitbreiding van de andere ...*"¹⁴

We hier nemen afstand van twee aan elkaar tegengestelde standpunten, dat van degenen die het vermogen van het kapitalisme ontkennen om zijn eigen markten uit te breiden door middel van de ontwikkeling van de productiviteit en de arbeidsdeling¹⁵, alsook van degenen die beweren dat het belang van de markten *ipso facto*

¹² Marx, *La Pléiade – Economie II, Grundrisse* :. 489.

¹³ Marx *Het Kapitaal deel III*.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1894/kapitaal-3/15.htm>. Zie ook MEW Bd.25, blz. 254.

¹⁴ Marx *Theorien über den Mehrwert MEW* Bd.26.2, blz. 525.

<http://www.mlwerke.de/me/me26/me26b471.htm>

¹⁵ Dit is het geval voor Rosa Luxemburg en haar volgelingen die geloven dat een puur kapitalisme (dat uitsluitend bestaat uit kapitalisten en arbeiders) alleen geschikt is voor enkelvoudige accumulatie, "*De accumulatie is onmogelijk in een exclusief kapitalistische omgeving*", *Antikritik* in

[vanwege het juist vermelde feit] een afgeleide zou zijn van de productie van winst¹⁶. Marx en Engels waren verre verwijderd van deze gedeeltelijke en eenzijdige visies. Voor hen vormt de winstvoet zowel de voorwaarden voor de productie als die voor de realisatie van de jaarlijks geproduceerde waarde (Netto Nationaal Product). Deze formule van de winstvoet brengt de tegenstellingen tot uitdrukking in verband met de verdeling van de geproduceerde waarde (de klassenstrijd - dat wil zeggen, het getal voor de meerwaarde in de teller), alsook het periodieke mechanisme van de toename van het constante kapitaal (de productiekrachten - dat wil zeggen, de organische samenstelling van het kapitaal in de noemer).

In feite is de meerwaardevoet een maat voor de verdeling van de jaarlijks geproduceerde waarde (Netto Nationaal Product) tussen arbeiders (loon) en de werkgevers (winst). Dit is dus een maat voor de uitbuitingsgraad, een uitdrukking van de klassenstrijd. De noemer van de winstvoet (de organische samenstelling van het kapitaal) brengt de mechanisatiegraad tot uitdrukking - namelijk het relatieve belang van investeringen in kapitaalgoederen (het constante kapitaal of C) ten opzichte van de loonmassa (het variabele kapitaal of V). De noemer van de winstvoet meet dus de ontwikkeling van productiekrachten.

In feite ontwikkelt Marx een globale visie van het proces van accumulatie in een systeem van variabelen die gedeeltelijk van elkaar onafhankelijk zijn. Sterker nog, als we de winstvoet naar zijn verschillende componenten analyseren, dan realiseren we ons dat deze afhankelijk is van een groot aantal parameters die vrijwel alle wezenlijke factoren weergeven die de productieactiviteit bepalen: de geproduceerde meerwaarde, de uitbetaalde lonen, de totale waarde van de productie, de technische samenstelling van het kapitaal, de waardesamenstelling van het kapitaal, de arbeidsproductiviteit, de efficiëntie van het kapitaal, het loondeel (versus het winstaandeel), enz. Vervolgens begrijpen we heel goed dat meerdere mechanismes de winstvoet kunnen doen stijgen of doen dalen. Het is deze overvloed aan factoren, deze meervoudige causaliteit die we in heel het werk van Marx terugzien. Deze synthetische en multivariabele opvatting van de winstvoet is één van zijn belangrijkste methodologische bijdragen.

Men kan dus het complexe mechanisme van het kapitaal en zijn contradicties niet beperken tot een monocausaal en onveranderlijk crisisschema, zoals dat naar voren komt in het standpunt van vele auteurs. Bijvoorbeeld:

Gesammelte Werke Bd. 5, Dietz Verlag, blz. 518. Voor hen is in het geval van de uitgebreide reproductie van kapitaal, de meerwaarde alleen dan te accumuleren, wanneer de realisatie plaatsvindt in niet-kapitalistische gebied. Ze stellen dus ook dat de materiële middelen voor de uitbreiding van de accumulatie afkomstig zijn van dezelfde pre-kapitalistische omgeving. Voor een kritiek op deze ideeën, raden we aan de volgende drie artikelen te lezen die beschikbaar zijn op de website <http://leftcommunism.org/>: *Théories des crises : Marx – Luxembourg ; L'accumulation du capital au XXe siècle ; La théorie des crises et l'éthique du débat.*

¹⁶ Dat is de opvatting van Paul Mattick: "De warenproductie creëert haar eigen markt, voor zover zij in staat is de meerwaarde om te zetten in extra kapitaal [...] Zolang er voldoende en voortdurende vraag naar kapitaalgoederen is, staat niets de verkoop in de weg van de goederen die aangeboden worden op de markt ", *Marx et Keynes*, Gallimard, 1972, blz. 97. *Marx und Keynes*, Räteverlag, 1973, blz. 85/86.

- Voor Henryk Grossman en Paul Mattick, "*is de crisis ontstaan uit onvoldoende productie van meerwaarde.*"¹⁷ Afgezien van wat hen verder onderscheidt, hetzelfde geldt voor de analyses door groep *Robin Goodfellow*: "*De crises van de moderne kapitalistische productiewijze zijn crises van overproductie (de eerste dateert van 1825), als resultaat van onvoldoende waarderealiserende door het kapitaal, dat wil zeggen, als gevolg van onvoldoende productie van meerwaarde ...*"¹⁸
- Voor Rosa Luxemburg, "*is accumulatie onmogelijk in een uitsluitend kapitalistische omgeving.*"¹⁹ Bijgevolg heeft de kapitalistische accumulatie voor "*haar beweging niet-kapitalistische sociale formaties in haar omgeving nodig.*"²⁰ Maar omdat de laatste verdwijnen met de ontwikkeling van het kapitalisme: "*wordt de accumulatie onmogelijk, de realisatie en de kapitalisering van de meerwaarde worden onoplosbare problemen.*"²¹
- Voor Vladimir Lenin "*zijn de crises noodzakelijk omdat het collectieve karakter van productie in tegenspraak komt met het individuele karakter van toe-eigening.*"²²
- Voor Rudolf Hilferding, vindt de crisis haar oorsprong in de vele onevenwichtigheden die kunnen ontstaan tussen de aggregaten [vertaler: het Franse *agrégat* betekent een ongeordend geheel van delen] en sectoren van de reproductie van het kapitaal.
- Voor Samir Amin moeten de tegenstellingen van het kapitalisme en de oorzaken van zijn crisis worden gezocht in het mechanisme van een ongelijke verdeling van de waarde tussen landen.
- Voor Paul Boccara verklaart het proces van valorisatie en waardevermindering de crises van het kapitalisme.
- Voor Sander van de groep *Internationalist Perspective* zijn de waardevorm²³ en de overgang naar de reële onderschikking aan het kapitaal het alfa en omega van de inherente tegenstellingen van het kapitalisme.

¹⁷ *Crises et théories des crises*, Paul Mattick, Champ Libre, blz 94. Dit citaat is afkomstig uit een hoofdstuk met de titel "*De crisistheorie bij Marx*" en spreekt boekdelen over de monocausale blik op de analyse van Marx die in feite multifactorieel is. Zie ook de herkomst van het citaat in *Economic Crisis and Crisis Theory*. Paul Mattick 1974:

<https://www.marxists.org/archive/mattick-paul/1974/crisis/ch02.htm>

¹⁸ *Cycles économiques et prévision des crises de surproduction*

<https://defensedumarxisme.wordpress.com/2016/03/11/cycles-economiques-et-prevision-des-crisis-de-surproduction>.

¹⁹ *Antikritik* in *Gesammelte Werke* Bd. 5, Dietz Verlag, blz. 518.

²⁰ *Die Akkumulation des Kapitals* in *Gesammelte Werke* Band 5, Dietz Verlag, Berlin 1975, blz. 315. <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/luxemburg/1913/akkkap/kap26.htm>

²¹ *Die Akkumulation des Kapitals* in *Gesammelte Werke* Band 5, Dietz Verlag, Berlin 1975, blz. 364. <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/luxemburg/1913/akkkap/kap29.htm>

²² In het Nederlands: *Kenschets van de economische romantiek*, hfdst. 7 *De crisis*, eigen vertaling uit *Lenin Werke* Dietz Verlag, Berlijn 1978, blz. 164.

²³ Zie http://internationalist-perspective.org/PI/pi-archives/pi_51-52_crisis-of-value.html

- Enz.

Zowel de empirische feiten als de theoretische uiteenzettingen van Marx weerleggen al deze reductionistische visies op de crises. Zonder hier in detail te kunnen ingaan op elk van deze analyses, stellen we vast dat zij die het accent leggen op de daling van de winstvoet het meest overeenkomen met de ontwikkeling van de empirische gegevens²⁴, ondanks dat zij zich te veel op deze factor concentreren.

Determinanten van de winstvoet en de geschiedenis van de economische crises

Aangezien de winstvoet een samengestelde index is die wordt bepaald door vele parameters, kunnen we door een gedetailleerde analyse van de winstvoet de oorzaken vinden van elk van de crises die het kapitalisme sinds 1825 hebben geteisterd. Dit is zo omdat elk van deze crises uitbreekt in een sociaaleconomische context, in een krachtsverhouding tussen de klassen en onder technische omstandigheden van het kapitaal, die zich alle in de tijd ontwikkelen. Al deze parameters zijn derhalve niet elke crisis dezelfde. Daarom combineert elke crisis mechanismen die zich zowel herhalen als variëren en die het unieke karakter ervan bepalen. Het is deze veelzijdige werking die de variabiliteit in het verloop, in de omvang, de duur en de uitingen van elke crisis verklaart. Als het kapitalisme een geschiedenis heeft, dan hebben de crises die ook: ze herhalen zich niet volgens een monocausaal schema en onveranderlijk in de tijd.

Om slechts één voorbeeld uit de tijdslijn van het kapitalisme te nemen: het is duidelijk dat in een wereld (bijvoorbeeld die van de vroege 19e eeuw in Europa) waarin de loonarbeid nog niet wijdverspreid was, de vooruitgang van de productiviteit bescheiden bleef, waarin de meerwaarde in wezen van absolute oorsprong was en waarbij de technische samenstelling van het kapitaal nog steeds zwak was, de crises niet precies dezelfde oorzaken en dezelfde causale aaneenschakeling kunnen hebben als in een omgeving (bijvoorbeeld die van na de Tweede Wereldoorlog golden voor de Triade: USA, Europa en Japan) waarin de loonarbeid overheersend is geworden, waarin de vooruitgang in de productiviteit hoog is, waar de reële lonen worden geïndexeerd aan de productiviteit, waar de meerwaarde in wezen van relatieve oorsprong is en waarbij de technische samenstelling van het kapitaal is zeer hoog is !

Dan is gemakkelijk te begrijpen dat dit multivariate karakter van de factoren die de winstvoet beïnvloeden, en het deels onafhankelijke karakter van de productie en van de voorwaarden van de realisatie van de waarde, de verklaring vormen voor de veelvuldigheid van de mechanismen die crises veroorzaken. Deze rijkdom aan analyse bij Marx komt overeen met de rijkheid van het reële, een rijkdom

²⁴ Sterker nog, in de VS zien we dat sinds 1951 de daling van de meerwaardevoet een verschijnsel is dat aan elke crisis voorafgaat.

waarvan het absurd zou zijn om deze op het procrustesbed van een onveranderlijke en tijdloze monocausaliteit te leggen. Zo stelde Marx:

- 1) Soms ontstaan crises uit **de kloof tussen het verhogen van de arbeidsproductiviteit en reële loonstijging**: *"De overproductie komt juist daaruit voort dat de massa van het volk nooit meer dan het gemiddelde hoeveelheid van de eerste levensbenodigdheden kan consumeren, het verbruik hiervan dus niet met de snelheid van de stijging van de arbeidsproductiviteit kan groeien."*²⁵
- 2) Soms zijn het de **tegenstellingen die voortvloeien uit de cyclus van nieuwe investeringen in vaste activa**: *"In dezelfde mate dus waarin met de ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze de waardeomvang en de levensduur van het aangewende vast kapitaal zich ontwikkelt, ontwikkelt het leven van de industrie en van het industrieel kapitaal zich in elke specifieke investering als een meerjarige, zeg gemiddeld tienjarige periode. [...] deze cyclus, die een reeks jaren van samenhangende omzetten omvat waarin het kapitaal door zijn vaste bestanddeel geketend is, is er een materiële basis ontstaan voor periodieke crises"*.²⁶
- 3) Soms is met de **verzadiging van de koloniale markten**, vooral die van India een aantal crises in de 19e eeuw te verklaren, met name in het Engelse katoenindustrie, *"Maar op dat moment stapelden zich ook Engelse exportartikelen massaal als onverkoopbaar op in buitenlandse markten. (...) Een hoofdoorzaak van de crisis van 1847 was het kolossale overspoelen van de markt met waren en de ongebreidelde speculatie in de handel met Oost-Indië."*²⁷
- 4) Soms is het **het mechanisme van de winstvoet gerelateerd aan de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit**, dat *"door de daling van de winstvoet een wet voortbrengt die op een bepaald punt haar vijandig is en voortdurend door crises overwonnen moet worden. [...] Echter, voor zover de mate van realisatie van het totale kapitaal, de winstvoet, de prikkel is van de kapitalistische productie (zoals het aanwenden van het kapitaal het enige doel is), vertraagt de daling de ontwikkeling van nieuwe zelfstandige kapitalen en verschijnt als een bedreiging voor de ontwikkeling van het kapitalistisch productieproces; het bevordert overproductie, speculatie, crises en overtollig kapitaal naast overbevolking."*²⁸

²⁵ Marx *Theorien über den Mehrwert* MEW Bd.26.2, blz. 469.

<http://www.mlwerke.de/me/me26/me26b471.htm>

²⁶ Marx *Het Kapitaal* Boek II

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1885/kapitaal-2/09.htm>. MEW Bd. 24, blz. 185. Lees ook Marx' lange beschrijving die we hier bij plaatsgebrek niet kunnen weergeven: *Het Kapitaal* Boek I, hfdst. 13, § 7. *Afstoting en aantrekking van arbeiders bij de ontwikkeling van het machinale bedrijf. Crises in de katoenindustrie.*

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1867/kapitaal/13.htm>

²⁷ Marx *Het Kapitaal* Boek III, hoofdstuk nog niet vertaald op marxists.org. Zie ook MEW Bd. 24, blz. 503 en 504.

²⁸ Marx *Het Kapitaal*, Boek III

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1894/kapitaal-3/15.htm>. Zie ook MEW Bd. 24, blz. 268 en 251/2.

- 5) Soms herleidt Marx ook de crises tot **de algemene tegenstelling tussen het sociale karakter van de productie en de particuliere toe-eigening daarvan**: *"In de crisissen komt de tegenstrijdigheid tussen maatschappelijke productie en kapitalistische toe-eigening tot een gewelddadige uitbarsting. De warenomloop is voor het ogenblik vernietigd, het middel voor de circulatie, het geld, wordt tot een belemmering voor de circulatie. Alle wetten van de warenproductie en de warencirculatie worden op hun kop gezet. De economische botsing heeft haar hoogtepunt bereikt. De productiewijze komt in opstand tegen de ruilwijze, de productiekrachten komen in opstand tegen de productiewijze waaraan zij ontgroeid zijn".*²⁹
- 6) Soms, met name in Boek II van *Het Kapitaal*, verbindt hij crises aan **onevenwichtigheden die kunnen ontstaan tussen de aggregaten die zorgen voor de uitgebreide accumulatie en de ongelijkmatigheid die zich daartussen kunnen voordoen**: *"Het feit dat de warenproductie de algemene vorm van de kapitalistische productie is, betekent al dat het geld niet alleen als circuliatiemiddel maar ook als geldkapitaal daarin een rol speelt en bepaalde voorwaarden voor een normale omzet creëert die eigen zijn aan deze productiewijze, dus van een normaal verloop van de reproductie, hetzij op enkelvoudige hetzij op grotere schaal, die in even zovele voorwaarden voor een abnormaal verloop, voor mogelijkheden voor crises kunnen omslaan omdat het evenwicht – bij de oorspronkelijke vorm van organisatie van deze productie – zelf toevallig is".*³⁰
- 7) Soms verwijst Marx naar de **tendentiële verhoging van de uitbuitingsgraad en dus naar de omstandigheden van de antagonistische verdeling van het maatschappelijk product**: *"De markt moet (...) voortdurend worden uitgebreid, zodat de onderlinge verbanden en de voorwaarden dienaangaande meer en meer de vorm aannemen van een onafhankelijke natuurwet, onafhankelijk van de producent en steeds meer oncontroleerbaar worden. De interne contradictie tracht zich op te heffen door uitbreiding van externe productiegebieden. Maar hoe meer de productiekracht zich ontwikkelt, des te meer raakt ze in tegenspraak met de ruimte waarop de consumptie rust."*³¹ En: *"de koopkracht van de maatschappij (...) wordt echter niet bepaald door de absolute productiekracht, noch door de absolute koopkracht; maar door de koopkracht op basis van antagonistische distributieverhoudingen, die de massaconsumptie van de maatschappij reduceert tot een variabel minimum, binnen min of meer smalle grenzen."*³²

²⁹ Engels *Anti-Dühring - De heer Eugen Dührings omwenteling van de wetenschap*, Uitgeverij Progres, Moskou 1978, blz. 326.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1877/anti-duhring/26.htm>

³⁰ Marx, Boek II van *Het Kapitaal*.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1885/kapitaal-2/21.htm>. Zie ook MEW Bd. 24, blz. 490/1.

³¹ Marx, Boek III van *Het Kapitaal*.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1894/kapitaal-3/15.htm>. Zie ook MEW Bd. 25, blz. 255.

³² Marx, Boek III van *Het Kapitaal*. <https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1894/kapitaal-3/15.htm>. Zie ook MEW Bd. 25, blz. 254.

Tenslotte: *"In welke mate is de verzadiging [van de markt] gerelateerd aan de hindernis veroorzaakt door de noodzakelijke arbeid" [dat wil zeggen, het loon]? : "Wat is de eigenlijke betekenis van de hogere eisen die worden gesteld aan de arbeiders, namelijk dat ze bereid moeten zijn om zelf minder te ontvangen en een groter deel aan hun werkgevers over te laten? en als men dan zegt dat dit, door het verminderen van het verbruik, de verzadiging verhoogt, dan is alles wat ik daarop kan zeggen is dat verzadiging synoniem met is hoge winsten."*³³ Met andere woorden, *"de ultieme reden voor alle reële crises blijft altijd de armoede en de beperkte consumptie van de massa's, tegenover de drijfveer van de kapitalistische productie om de productiekrachten zodanig te ontwikkelen alsof deze slechts begrensd zouden worden door de absolute verbruiksmogelijkheden van de maatschappij."*³⁴

- 8) Soms kan hij ook de crises verbinden met **een ontoereikende uitbuitingsgraad**: *" (...) omdat het uitbuitingsniveau beneden een gegeven punt verstoringen en stagnaties van het kapitalistisch productieproces, crises, vernietiging van kapitaal veroorzaakt. Het is geen contradictie dat deze overproductie van kapitaal samen gaat met een min of meer relatief grote overbevolking. De omstandigheden die de productiekracht van de arbeid verhoogt, de hoeveelheid warenproducten vermeerdert, de markt vergroot, de kapitaalaccumulatie versneld, in massa als in waarde; en de winstvoet deed dalen, diezelfde omstandigheden hebben een relatieve overbevolking geproduceerd en zij creëert bestendig een arbeidersoverbevolking die niet door het overtollig kapitaal wordt gebruikt wegens het lage uitbuitingsniveau, waartegen het gebruikt kan worden, of althans vanwege de lage winstvoet, bij een gegeven uitbuiting."*³⁵
- 9) Op andere plaatsen koppelen Marx en Engels het uitbreken van crises aan de **tegenstelling tussen "absolute ontwikkeling van de productiekrachten" en "het beperken van de groei van de consumptie van de maatschappij"**: *"Terwijl de productiekracht toeneemt in een meetkundige reeks, verloopt de uitbreiding van de markten op zijn best in een rekenkundige reeks."*³⁶ Of : *"Het ontzaglijke uitzettingsvermogen van de grote industrie, waarbij dat van de gassen een waar kinderspel is, treedt nu voor onze ogen als een kwalitatieve en kwantitatieve uitzettingsbehoefte die met iedere tegendruk spot. De tegendruk wordt gevormd door de consumptie, door de afzet, de markten voor de producten van*

³³ Editions Sociales, Marx, *Grundrisse*, volume I : 357. Eigen vertaling.

³⁴ Marx, Boek III, hfdst. 30 van *Het Kapitaal*. Eigen vertaling uit MEW Bd. 25, blz. 501.

³⁵ Marx, Marx, Boek III van *Het Kapitaal*.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1894/kapitaal-3/15.htm>. MEW Bd. 25, blz. 266.

³⁶ Engels, 5-11-1886, *Voorwoord bij de Engelse uitgave* van Boek I van *Het Kapitaal*, vertaald uit MEW Bd. 23, blz. 39/40. Dit idee werd al door Marx naar voren gebracht in de *Grundrisse*: *"Tijdens de reproductie en accumulatie, vinden voortdurend kleine verbeteringen plaats die uiteindelijk de gehele omvang van de productie veranderen: er is toenemende ontwikkeling van de productiekrachten. Zeggen dat deze groeiende productie een steeds grotere markt nodig heeft en dat zij zich sneller ontwikkelt dan de markt, betekent uitleg geven aan het te verklaren verschijnsel op een reële en niet langer abstracte wijze. De markt groeit langzamer dan de productie ... [...] Als de markt zich had uitgebreid in het tempo van de toename van de productie, zou er geen verkrapping de markt, noch overproductie zijn."* Vertaald uit *La Pléiade – Economie II*, blz. 489.

de grote industrie. Maar de uitzettingsmogelijkheid van de markten, zowel in extensieve als in intensieve zin wordt voorhands door geheel andere, veel minder krachtig werkende wetten beheerst. De uitbreiding van de markten kan met de uitbreiding van de productie geen gelijke tred houden. De botsing wordt onvermijdelijk en daar ze geen oplossing brengen kan, zolang zij niet de kapitalistische productiewijze zelf verbrijzelt, wordt zij periodiek." ³⁷ Engels en Marx herhalen hier in de Anti-Dühring wat Marx al de Grundrisse en Boek III van *Het Kapitaal* al naar voren had gebracht, namelijk de gedeeltelijke onafhankelijkheid van de dynamiek van productie en die van de markten (zie hierboven).

- 10) Op weer andere plaatsen vindt Marx dat het **tijdsverloop van het proces van accumulatie tot een crisesfactor kan worden**: "*het proces van circulatie van het kapitaal strekt zich uit over lange periodes en de tijd van de terugkeer van het kapitaal valt altijd samen met die waarin de huidige prijzen balanceren rond de productieprijs; maar als het gebeurt dat in deze tijd grote onrust en significante veranderingen in de marktsituatie, in de arbeidsproductiviteit en dus ook in de reële waarde van de waren, optreden, dan is het duidelijk dat, tussen het startpunt en de finish grote rampen plaatsvinden waarin zich elementen van de crisis ophopen en tot ontwikkeling komen.*" ³⁸

Deze rijkdom aan verklaringen voor de crises bij Marx – er zijn er nog meer omdat we niet alle verschillende verklaringen hebben laten zien die hij in zijn werk heeft bestudeerd - is lichtjaren vooruit op alle onveranderlijke en beperkte visies die vele auteurs inzake crisestheorieën aan hem hebben willen toeschrijven. Dat is de reden waarom we ons op geen enkele daarvan vastleggen, want ze zijn allemaal zowel waar en onwaar. Waar - en zelfs de moeite waard - in zoverre dat zij een aspect van het stelsel van vergelijkingen van Marx verdiepen. En vals omdat ze zich beperkten tot één enkel aspect. De verdeeldheid op dit gebied is overigens zo groot - elk gelooft 'de ware' marxistische crisistheorie in handen te houden - dat de debatten tussen de voorstanders van elke verklaring vaak ijdel, vermoeiend en de tendens hebben elkaar politiek uit te sluiten (wederzijds excommunicaties) !

Omdat de meeste auteurs denken dat er slechts één correcte theorie van de crisis bij Marx bestaat, waarvan zij dan de volgelingen zijn, gaat een multivariate analyse aan hun begrip voorbij. Dit overigens terwijl Marx deze multifactoriële analyse uitdrukkelijk in heel zijn werk heeft geclaimd³⁹. Dat is de reden waarom zij haar totaal verwerpen, of erger nog, voorgeven dat de multifactoriële analyse

³⁷ Engels *Anti-Dühring - De heer Eugen Dührings omwenteling van de wetenschap*, Uitgeverij Progres, Moskou 1978, blz. 325.

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1877/anti-duhring/26.htm>

³⁸ Vertaald uit Marx, *Histoire des doctrines économiques*, 5, tome V, Ed. Molitor: 39-40.

³⁹ "Een hoofdoorzaak van de crisis van 1847 was de kolossale marktverstroming en de grenzenloze zwendel in de oostindische handel. Maar ook andere omstandigheden brachten zeer rijke van deze handelshuizen ten val. [waarop Marx nog twee redenen noemt; noot van de vertaler]", vertaald uit Marx deel III van *Het Kapitaal*, MEW Bd. 25, blz. 504. Marx heeft het hier – duidelijker kan het niet – slechts over de crisis van 1847. Hij spreekt uitdrukkelijk van **een** hoofdoorzaak en niet over **de** hoofdoorzaak. Dit zou alle aanhangers van verschillende theorieën die een monocausale verklaring geven en die onveranderlijke oorzaken van de crises zien, aan het denken moeten zetten.

slechts een overgang naar het reformisme zou verbergen. Inderdaad, als we ons baseren op het veelvoud aan crisesoorzaken bij Marx, dan beroepen we ons ook - naast andere verklaringen - op die met betrekking tot de compressie van het loonaandeel of lagere groei van de reële lonen ten opzichte van de productiviteit. Dit is dan voldoende reden voor sommigen om ons onmiddellijk te bestempelen als 'onder-consumptionisten' en dus als 'volslagen reformistisch'. Enkele verduidelijkingen zijn dus op zijn plaats.

Crisistheorieën en reformisme

Uit angst in reformisme te vervallen, brengt de overgrote meerderheid van de auteurs ertoe om één van de vele oorzaken die Marx ter verklaring van de crisis naar voren bracht, te verwerpen. Zo vergaat het de beperking van het loonaandeel ten opzichte van de productiviteit oftewel de onvoldoende reële groei van de lonen. Volgens hen zou het accepteren een dergelijk idee impliceren dat een loonsverhoging voldoende zou zijn om de crisis op te lossen! Deze redenering is te verdedigen als de lonen de enige variabele waren die de crisis bepalen. Maar dat is nooit het geval. De beperking op de lonen komt altijd voort uit een verslechtering van de andere fundamentele economische aggregaten. Daarom is het idee dat men de economische machine kan opnieuw starten door het herstel van het loonaandeel of het herstellen van de koppeling van de lonen aan de productiviteitswinst een pure illusie.

In Boek II van *Het Kapitaal*, toont Marx dat het kapitalisme om doeltreffend te functioneren, moet voldoen aan bepaalde verhoudingen tussen de verschillende sectoren⁴⁰ en aggregaten⁴¹. Als dat niet het geval is, dan leiden de inherente mechanismen van het kapitalisme - dus zijn spontane neiging tot anarchie in de productie en de markt - nog sneller tot een crisis. Dit is eenvoudig empirisch vast te stellen. Het kapitalisme heeft altijd betere groeicijfers gekend wanneer zijn twee sectoren en zijn economische aggregaten in overeenstemming met elkaar vooruitgingen (met name als de reële lonen werden geïndexeerd op een zodanige wijze dat zij min of meer aan de productiviteitswinsten waren gekoppeld - zoals tijdens de scharnierperiode tussen de 19e en de 20e eeuw of tijdens de naoorlogse boom: 1945-1975). We zien lagere groeivoeten wanneer zowel de twee sectoren als de economische aggregaten niet samen evolueren, met als gevolg spontane anarchie van de kapitalistische productie (dus met beperkte lonen - zoals in het begin van de Industriële Revolutie, tijdens het interbellum en na de ommekeer tot het neoliberalisme begin van de jaren 1980). Dit is de reden waarom Marx niet aarzelde om te stellen dat de oorzaken van "*overproductie juist voortkomen uit het feit dat de massa van de mensen nooit meer kan consumeren dan de gemiddelde hoeveelheid van de eerste levensbenodigdheden, dat de consumptie niet stijgt met dezelfde snelheid als de stijging van de arbeidsproductiviteit.*"⁴² Deze uitspraak

⁴⁰ Sector I van de productiemiddelen en sector II van de consumptiegoederen.

⁴¹ Arbeidsproductiviteit, hoeveelheid kapitaal per arbeidsplaats, meerwaardevoet, organische samenstelling van het kapitaal, enz.

⁴² Marx *Theorien über den Mehrwert MEW* Bd.26.2, blz. 469.

maakt Marx niet tot voorstander van de theorie van de onderconsumptie, noch tot een onuitgesproken verspreider van de reformistische illusie dat met koppeling van de reële lonen aan de productiviteit, het kapitalisme zou kunnen ontsnappen aan haar tegenstellingen!

Zowel de geschriften van Marx als de historische feiten tonen aan dat, onder bepaalde voorwaarden, het kapitalisme in een bepaalde periode efficiënter kan werken. Zo benaderde, op elk gezichtspunt, de naoorlogse welvaart het dichtst de evenwichten die Marx analyseerde in zijn boek II van *Het Kapitaal*. Dit is de belangrijkste verklaring voor de hoogste groeicijfers die ooit in de geschiedenis van het kapitalisme zijn bereikt. Op dezelfde wijze kunnen we zien dat het neoliberale economische beleid sinds de jaren 1980 – dat zich steeds meer verwijderd van deze evenwichten - het kapitalisme nog sneller in een deflatoire spiraal doen wegzinken. Maar dan stellen we onze tegenstanders de dringende vraag, is een terugkeer naar het evenwicht van de glorieuze jaren 1945-1975 mogelijk en zou dit het economisch functioneren van het kapitalisme verbeteren? In het bijzonder, is het een herstel van de lonen voldoende om de situatie te verbeteren?

Niet in het minst! In feite zijn dergelijke vragen alleen bedoeld om formele tegenstrijdigheden in de redenering te zoeken die niet begrijpt dat het kapitalisme zich in de tijd ontwikkelt, en dat de aggregaten daarom niet op elk moment dezelfde vorm aannemen. Zo heeft de welvaart van de naoorlogse boom zijn tijd gehad, want, hoe gereguleerd het ook wordt, het kapitalisme kan niet ontsnappen aan haar tegenstrijdige dynamiek. En inderdaad, het einde van de naoorlogse welvaartsperiode was vooral te wijten aan een crisis van de winstgevendheid van het kapitaal, zoals te zien is in grafiek no. 2: dalende winstvoet van 1966 tot 1982 (de index loopt van 134 naar 85, een daling van 60%). Deze daling is voornamelijk het gevolg van een stijging van de organische samenstelling van het kapitaal, terwijl het herstel van de winstvoet sinds 1982 in de eerste plaats voortkomt uit de verlaging van de lonen (zie grafiek no. 14). Deze loonsverlaging zorgde voor een snelle stijging van de meerwaardevoet (zie grafiek no. 2). Een herstel van het loonaandeel na 1980 zou dan ook niet de crisis hebben opgelost, maar verergerd. Wat betreft een eventuele terugkeer naar de naoorlogse welvaart, deze is om vele redenen evenmin mogelijk, niet in het minst na de drastische vermindering van de productiviteitswinsten (zie grafieken 11, 12 en 13). Dus als Marx heeft getoond dat een goed gereguleerd kapitalisme - dat wil zeggen, een kapitalisme dat het evenwicht tussen sectoren en aggregaten waarborgt - het mogelijk maakt om beter te functioneren, betekent dit nog niet dat het haar tegenstrijdigheden zou kunnen oplossen en de steeds terugkerende crises zou kunnen voorkomen, laat staan door alleen de lonen te verhogen!

Bijgevolg zag Marx er geen tegenstrijdigheid in om enerzijds te zeggen, dat “*de ultieme reden voor alle reële crises blijft altijd de armoede en de beperkte consumptie van de massa's*”⁴³ en anderzijds te stellen dat het neerkomt een “*tautolo-*

<http://www.mlwerke.de/me/me26/me26b471.htm>

⁴³ Marx, Boek III, hfdst. 30 van *Het Kapitaal*. Eigen vertaling uit MEW Bd. 25, blz. 501.

gie echter de schijn van een diepere betekenis geven door te zeggen dat de arbeidersklasse een te klein deel van haar eigen product krijgt en dat het ongemak meteen kan worden verholpen zodra ze een groter aandeel daarvan ontvangt en het arbeidsloon bijgevolg toeneemt" ⁴⁴ ! Zowel het verwerpen de eerste uitspraak in naam van de tweede, als het aanvaarden van de eerste en de ogen te sluiten voor de tweede, komt voort uit een verkeerd begrip van de analyse van Marx. De analyse van Marx verwerpt beide tegengestelde standpunten, dus zowel die van de aanhangers van de uitleg dat crises het gevolg zijn van onderconsumptie van de massa's, als die van de voorstanders van een misplaatste orthodoxie die elke mogelijkheid van een verergering van crises door een verlaging van de lonen ontkennen.

(Wordt vervolgd)

⁴⁴ Marx deel II van *Het Kapitaal*, <https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1885/kapitaal-2/20.htm>. Zie ook MEW Bd. 24, blz. 409.